

نقش ژئوپولیتیک تنگه های سفر و داردانل و توجه ویژه ی بعضی کشورهای جهان به آن

محمد عابدی نیا

کارشناس ارشد علوم سیاسی

چکیده

هدف از نگارش این مقاله، اهمیت موقعیت ژئوپولیتیک تنگه های سفر و داردانل و توجه ویژه ی بعضی از کشورها (قدرت های قدیم)، مثل کشورهای روسیه و آمریکا، به آن است. در طول تاریخ، تسلط بر راه های دریایی زمینه ساز توسعه نامحدود اقتصادی و تجاری بوده است. آلفرد تیر ماهان (۱۹۱۴-۱۸۴۰)، ژئواستراتژیست مطرح ایالات متحده امریکا، که نیروی دریایی را به عنوان کلید قدرت جهانی می دانست، معتقد بود، دریاهای جهان بیش از آن که سرزمین های جهان را از هم جدا کنند، آنها را به هم پیوند می دهند و همین نظریه مورد توجه قدرت های برتر آن زمان بخصوص بریتانیا و ایالات متحده امریکا قرار گرفت. تحت این نظریه هم توانستند، مراودات تجاری - اقتصادی - فرهنگی خود را گسترش دهند و با نفوذ در کشورهای ثروتمند از ذخایر طبیعی، سیاست های خود را اجرا نمایند. شکی نیست دریاهای آزاد و اقیانوس ها ارزان ترین و امن ترین مسیر برای مبادلات اقتصادی-تجاری به شمار می آیند و دولتها تمام سعی خود را برای کنترل تنگه ها و مسیرهای آبی به کار می گیرند تا بتوانند به بهترین نحو ممکن سیاست های کلان خود را پیگیری نمایند. از این رو تنگه ها و گذرگاه های آبی در ساماندهی به سیاست خارجی کشورها در قبال شاخص های امنیت ملی- منطقه ای- جهانی دیگر کشورها، نقش موثری دارند. از میان تنگه های مطرح جهان (تنگه های هرمز، مالاکا، باب المندب، کانال سوئز، جبل الطارق، دانمارک، پاناما، امیدنیک، تایوان، برینگ، فنلاند، سنگاپور، مانش، موزامبیک و...)، تنگه های سفر و داردانل ترکیه هم، به دلیل قرارگیری در مسیر ترانزیت آبی روسیه (به سمت اقیانوس هند و اقیانوس اطلس)، همچنین نیاز شدید برخی از کشورهای منطقه قفقاز، کشورهای حوزه دریای سیاه همچنین اروپای شرقی به این آبراهه ها و هم استفاده ابزاری از این تنگه ها در جهت تثبیت هژمون منطقه ای ترکیه با شعار بازگشت به سوی امپراتوری کهن، از اهمیت ژئواستراتژیک، ژئوپولیتیک و ژئواکونومیک برخوردار است.

واژگان کلیدی: ژئوپولیتیک. تنگه ی سفر. تنگه ی داردانل. ترکیه

۱. ژئوپولیتیک:

ژئوپولیتیک یعنی توجیه و تفهیم موضوعات مربوط به سیاست، با توجه به داده های جغرافیایی. همچنین ژئوپولیتیک دانشی است که، انسانیت را در داخل روابط متقابل با عامل مکان، مورد بررسی قرار می دهد.

دکتر دره میر حیدر: جدید ترین تعریفی که از ژئوپولیتیک ارائه کرده است بدین شرح است:

« ژئوپولیتیک شیوه قرائت و نگارش سیاست بین الملل، توسط صاحبان قدرت و اندیشه و تأثیر آنها بر تصمیم گیری های سیاسی در سطح ملی و منطقه ای است»

یا دکتر پیروز مجتهد زاده در مورد ژئوپولیتیک معتقد است:

« ژئوپولیتیک یا سیاست جغرافیایی اثر محیط و اشکال یا پدیده های محیطی چون، موقعیت جغرافیایی، شکل زمین، منابع کمیاب، امکانات ارتباطی و انتقالی (زمینی، دریایی، هوایی و فضایی)، وسایل ارتباط جمعی و... را در تصمیم گیری های سیاسی، بویژه در سطوح گسترده منطقه ای و جهانی مطالعه می کند » (خالدی. ۱۳۹۱)

دانش ژئوپولیتیک، یکی از شاخه های علمی رشته جغرافیای سیاسی است و به آن بخش از معرفت بشری اطلاق می گردد که، به معلومات ناشی از ارتباط متقابل بین جغرافیا و سیاست، در پرتو مؤلفه قدرت مربوط می شد.

تعاریف زیادی در مورد ژئوپولیتیک وجود دارد اما به طور خلاصه می توان گفت به رابطه ی جغرافیا و قدرت و سیاست، ژئوپولیتیک می گویند. (حافظ نیا. ۱۳۹۶)

۲. تنگه ها یا آبراه ها:

تنگه ها یا آبراه ها، گذرگاه های باریک آبی هستند که دو پهنه آبی بزرگتر را به یکدیگر متصل می کنند.

تنگه های بین المللی به آبراه هایی اطلاق می شود که از اهمیت استراتژیک، اقتصادی و ژئوپلیتیکی برخوردارند و عبور و مرور کشتی ها در آنها براساس قوانین بین المللی کنترل می شود. در حقوق بین الملل، تنگه ها نقش کلیدی در تجارت جهانی، انتقال انرژی و ارتباط بین کشورهای مختلف دارند.

مهم ترین ویژگی تنگه های بین المللی این است که، حق عبور آزادانه کشتی های تجاری و گاهی نظامی را بر اساس کنوانسیون حقوق دریاهای (مصوب ۱۹۸۲) تضمین می کنند.

در تجارت جهانی و حمل و نقل دریایی، تنگه ها و کانال های بین المللی نقش حیاتی دارند. این گذرگاه های باریک، مسیرهای دریایی را به یکدیگر متصل کرده و میلیون ها تن کالا از طریق آن ها جابه جا می شود. بسته شدن یا محدود شدن دسترسی به آن ها می تواند تأثیر زیادی بر اقتصاد جهانی داشته باشد. (تنگه های بین المللی. ۱۴۰۴)

۳. ترکیه:

جمهوری ترکیه با داشتن دولتی سکولار و پایتختی به نام آنکارا، یک کشور اروپایی و آسیایی محسوب می شود. این کشور از شمال غرب با بلغارستان و یونان، از شرق با ایران، ارمنستان و آذربایجان، از جنوب با سوریه و از شمال شرقی با گرجستان هم مرز است. این کشور از جنوب به دریای مدیترانه، از شمال به دریای سیاه و از غرب به دریای اژه می رسد. ۹۵ درصد از خاک آن در آسیا و ۵ درصد آن در اروپا قرار دارد. بخش آسیایی آناتولی نام دارد و بخش اروپایی در شبه جزیره بالکان واقع در جنوب شرقی اروپا قرار دارد. آناتولی به نام آسیای صغیر، ترکیه آسیایی یا فلات آناتولی شناخته می شود و شبه جزیره ای بزرگ و مستطیلی بین اروپا و آسیا است. بسیاری از نواحی این کشور کوهستانی هستند و آب و هوای خنک و بارانی دارند. این ویژگی های طبیعی باعث شده اند، ترکیه کشوری سرسبز با سواحل زیبا باشد. تاریخ تمدن ترکیه بسیار طولانی است و میراث فرهنگی و باستانی بسیار غنی ای دارد. (گلبرگ. ۱۴۰۳)

۴. تنگه ی بسفر:

موقعیت تنگه ی بسفر: میان دریای سیاه و دریای مرمره، در استانبول ترکیه واقع شده است. تنگه ی بسفر یکی از تنگه های استراتژیک جهان است که اروپا و آسیا را از یکدیگر جدا می کند. کنترل این تنگه برای ترکیه بسیار حیاتی است و این کشور بر عبور و مرور کشتی ها نظارت دارد. بسفر نیز مانند دیگر تنگه های استراتژیک، نقش کلیدی در تجارت جهانی و سیاست های منطقه ای دارد.

۵. تنگه ی داردانل:

داردانل، تنگه ای میان دو دریای مرمره و اژه است. این تنگه در شمال غربی کشور ترکیه جای دارد و به همراه تنگه بسفر، دو بخش آسیایی و اروپایی ترکیه را از یکدیگر جدا می‌سازد. تنگه داردانل آخرین مرحله از راهیابی سه بخشی «بسفر - مرمره - داردانل» است که دریای سیاه و کشورهای واقع در کرانه‌های آن را به آبهای آزاد متصل می‌کند و از لحاظ سوق‌الجیشی بسیار پراهمیت است. واژه ی داردانل از نام شهری کوچک به نام داردانیا، واقع در جنوب چناق قلعه (قلعه ی سلطانیه) کنونی گرفته شده است. برپایه ی اسطوره های یونانی، این شهر را داردانوس، پسر زئوس و نیای پادشاهان آن شهر، بنیاد نهاده است. (همدانی. باقروند ارشد. ۱۳۹۸)

۶. تنگه های بسفر و داردانل محل اختلاف قدرت های بزرگ:

دو تنگه ی بسفر و داردانل سبب می شوند که، کشتی ها از دریای سیاه به آب های آزاد و گرم ورود کنند و همواره این دو تنگه، محل تبادل و ارتباط فرهنگی و تمدنی بین دو قاره ی آسیا و اروپا بوده اند. همواره نقاط دارای ژئوپلیتیک و استراتژیک در جهان، مورد مناقشه ی کشورهای مختلف و به ویژه قدرت های بزرگ در طول تاریخ بوده اند. به طوری که این مناطق از نظر اقتصادی، سیاسی، نظامی یا مذهبی دارای اهمیت زیادی هستند. کشورهای کوچکی نیز که در همسایگی یک نقطه استراتژیک هستند از نظر قدرت های بزرگ دارای اهمیت ژئوپلیتیکی می شوند، چراکه با تسلط بر این کشورها می توانند به قدرت های رقیب فشار وارد کنند. دو تنگه بسفر و داردانل یکی از این نقاط استراتژیک، حساس و سوق الجیشی در جهان هستند که نقش اساسی در سیر تاریخی تجارت دریایی و تحولات نظامی داشته اند، به طوری که کشورهایی که در شمال دریای سیاه قرار دارند ارتباط تجاری خود را از طریق بسفر و داردانل با آب های آزاد اروپا و آمریکا برقرار می کنند. (وکیل زاده، ۱۴۰۰)

۷. اهمیت تنگه های بسفر و داردانل برای قدرت های جهانی:

تحولات ژئوپلیتیکی اخیر در منطقه دریای سیاه، تنگه های بسفر و داردانل را به کانون رقابت میان روسیه، ناتو و ایالات متحده تبدیل کرده است. این تنگه ها نه تنها مسیر اصلی ارتباطی روسیه با آب های گرم هستند، بلکه کنترل آن ها به معنای تعیین سرنوشت توازن قدرت در اوراسیا خواهد بود. ترکیه، به عنوان کشوری که حاکمیت این مسیرهای دریایی را در اختیار دارد، با فشارهای فزاینده ای از سوی قدرت های جهانی مواجه است. در شرایطی که این کشور با بحران های داخلی، اقتصادی و ژئوپلیتیکی دست و پنجه نرم می کند، احتمال تغییر ساختار حکمرانی آن بر این تنگه ها افزایش یافته است. الف. اهمیت تنگه های بسفر و داردانل برای روسیه: روسیه پس از محدود شدن دسترسی خود به دریای بالتیک، به شدت به مسیرهای دریای سیاه و داردانل وابسته شده است. تسلط ناتو بر این مسیرها به معنای خفگی ژئوپلیتیکی مسکو خواهد بود. به همین دلیل، روسیه برای جلوگیری از افتادن این

مسیر به دست غرب، ممکن است به اقدامات شدیدتری دست بزنند، از جمله تقویت حضور نظامی در دریای سیاه و تصرف بندر اودسا، ایجاد ائتلاف با سایر کشورها، از جمله ایران و چین، برای مقابله با نفوذ ناتو در این منطقه.

ب. استراتژی آمریکا و ناتو:

ایالات متحده به دنبال افزایش فشار بر ترکیه برای تغییر مفاد کنوانسیون مونتر و ایجاد شرایطی است که ورود ناوهای جنگی ناتو به دریای سیاه تسهیل شود. در همین راستا، آمریکا:

۱. ترکیه را از نظر اقتصادی و سیاسی تحت فشار قرار داده است.
  ۲. تلاش می‌کند از بی‌ثباتی داخلی ترکیه برای افزایش نفوذ خود استفاده کند.
  ۳. حضور نظامی خود را در مدیترانه شرقی و دریای اژه تقویت کرده است.
- (کیامهر، ۱۴۰۴)

نتیجه‌گیری:

۱. ترکیه با توجه به داشتن تنگه‌های مهم جهان، می‌تواند با رفتارهای صحیح و عاقلانه و منطقی و درست‌سیاسی، با دیگر کشورها تعامل کند، نه بر اساس رفتارهای نادرست و...!
۲. ترکیه در میان کشورهای حاشیه‌ی دریای سیاه یعنی روسیه، رومانی، بلغارستان، اوکراین، گرجستان دارای موقعیت منحصر به فردی است، زیرا دارای سواحل طولانی در بخش جنوبی این دریا بوده و همچنین با داشتن حق حاکمیت بر تنگه‌های بسفر و داردانل که عامل اتصال دریای سیاه و مدیترانه بوده، قادر است تا به آبهای اقیانوس اطلس و دیگر آبهای باز جهان دسترسی داشته باشد.
۳. وضعیت ترکیه: از بحران داخلی تا تهدید تجزیه ترکیه در سال‌های اخیر با چالش‌های بزرگی مواجه بوده است، از جمله: بحران اقتصادی و کاهش ارزش لیر، افزایش تنش‌های داخلی میان اسلام‌گرایان و سکولارها، مسئله کردها و احتمال گسترش درگیری‌های قومی، فشارهای بین‌المللی از سوی آمریکا و اروپا، این عوامل می‌توانند ترکیه را به نقطه‌ای بحرانی برسانند و زمینه را برای تغییرات ژئوپلیتیکی در این کشور فراهم کند.
۴. روسیه و آمریکا، که رهبری بلوک شرق و غرب را برعهده داشتند، دیگر به تنهایی قدرتمند جهانی نیستند و نظام‌ها و کشورهای قدرتمند دیگری در حال شکل‌گیری هستند.

منابع:

۱. حافظ نیا، محمدرضا. اصول و مفاهیم ژئوپولیتیک. ۱۳۹۶
۲. وکیل زاده، سید حبیب الله. بسفر و داردانل محل اختلاف های بزرگ. ۱۴۰۰
۳. اطلس جامع گیتا شناسی. راهنمای کامل جهان امروز. ۱۳۹۷.
۴. مقاله ی تعریف تنگه های بین المللی. ۱۴۰۴
۵. وریج، مریم کاظمی. روسیه و تنگه های آبی ترکیه. ۱۴۰۰
۶. خالدی، حسین. مقاله ی جغرافیا، روابط بین الملل و علوم سیاسی. ۱۳۹۱
۷. کیامهر، علیرضا. ژئوپلیتیک تنگه های ترکیه و نقش ایران در بحران حکمرانی دریای سیاه. ۱۴۰۴
۸. پولاب، شهره. تغییر جغرافیای سیاسی در منطقه ی گسترده ی دریای سیاه. ۱۳۹۹
۹. همدانی، علی کرم. باقروند ارشد، داوود. مقاله ی داردانل. ۱۳۹۸
۱۰. گلبرگ. همه چیز درباره یکشور ترکیه. ۱۴۰۳